

PENSIYA TIZIMIDA IJTIMOIIY SOLIQ STAVKALARI NOMUTANOSIBLIGI VA OPTIMAL STAVKANI BELGILASH MASALALARI

Islomov Rustam G'ulomboevich

O'zbekiston Respublikasi

Bank-moliya akademiyasi tinglovchisi

Annotatsiya. Mazkur maqolada pensiya ta'minoti tizimiga tushadigan ijtimoiy soliq stavkalarining nomutanosibligi, uning iqtisodiy sabablari va oqibatlari tahlil qilinadi. Shuningdek, pensiya tizimi barqarorligini ta'minlash maqsadida optimal ijtimoiy soliq stavkasini belgilashning nazariy va amaliy jihatlari ko'rib chiqiladi hamda tegishli taklif va tavsiyalar ishlab chiqiladi.

Kalit so'zlar: pensiya ta'minoti, ijtimoiy soliq, soliq stavkasi, nomutanosiblik, optimal stavka, pensiya tizimi, fiskal barqarorlik, ijtimoiy himoya.

Abstract. This article examines the imbalance of social tax rates allocated to the pension system, as well as its economic causes and consequences. Special attention is given to determining the optimal social tax rate to ensure the financial sustainability of the pension system. Relevant proposals and recommendations are developed.

Keywords: pension system, social tax, tax rate, imbalance, optimal rate, financial sustainability, social protection.

Kirish

Pensiya ta'minoti tizimi zamonaviy davlatning ijtimoiy-iqtisodiy siyosatida ustuvor yo'nalishlardan biri hisoblanadi. U aholining mehnat faoliyati tugagandan keyingi davrda munosib hayot darajasini ta'minlash, ijtimoiy himoya mexanizmlarini kuchaytirish hamda jamiyatda ijtimoiy barqarorlikni saqlashga xizmat qiladi. Shu boisdan pensiya tizimining samarali faoliyati nafaqat ijtimoiy masala, balki muhim makroiqtisodiy omil sifatida ham qaraladi. Mazkur tizimning

barqarorligi esa, eng avvalo, uning moliyaviy ta'minoti bilan chambarchas bog'liq bo'lib, bunda ijtimoiy soliqlar asosiy moliyaviy manba sifatida namoyon bo'ladi.

O'zbekiston Respublikasida pensiya ta'minoti tizimi va ijtimoiy soliq munosabatlari mustahkam normativ-huquqiy baza asosida tartibga solinadi. Ushbu tizimning asosiy huquqiy asosi O'zbekiston Respublikasi Soliq kodeksi hisoblanib, unda ijtimoiy soliq stavkalari, ularni hisoblash tartibi, soliq to'lovchilar doirasi hamda mavjud imtiyozlar aniq belgilab berilgan. Mazkur kodeks ijtimoiy soliq tushumlarini shakllantirish va ularni davlat budjeti orqali qayta taqsimlash mexanizmini tartibga soladi. Shu bilan birga, "Fuqarolarning davlat pensiya ta'minoti to'g'risida"gi Qonun pensiya tizimining asosiy tamoyillarini, pensiya turlarini, ularni tayinlash shartlari va miqdorini belgilab beradi. Ushbu qonun orqali fuqarolarning pensiya olish huquqi va davlatning ijtimoiy majburiyatlari mustahkamlangan.

So'nggi yillarda O'zbekiston Respublikasida pensiya tizimini isloh qilish va uning moliyaviy barqarorligini ta'minlashga qaratilgan qator Prezident farmonlari va qarorlari qabul qilindi. Ushbu hujjatlar orqali pensiya tizimini modernizatsiya qilish, raqamlashtirish, hisob-kitoblarning shaffofligini oshirish hamda ijtimoiy himoyani kuchaytirish choralari amalga oshirilmoqda. Shuningdek, Vazirlar Mahkamasining qarorlari orqali Pensiya jamg'armasi faoliyatini tashkil etish, pensiya to'lovlarini moliyalashtirish va ijtimoiy soliq tushumlarini boshqarish mexanizmlari tartibga solinadi. Bundan tashqari, Iqtisodiyot va moliya vazirligi hamda Pensiya jamg'armasi tomonidan qabul qilinadigan me'yoriy hujjatlar amaliy hisob-kitoblar, hisobotlar yuritish va nazorat tizimini takomillashtirishga xizmat qiladi. Umuman olganda, mazkur normativ-huquqiy baza pensiya tizimining institutsional asosini shakllantirib, ijtimoiy soliq stavkalarini belgilash va ularni boshqarishda muhim rol o'ynaydi.

Ijtimoiy soliq pensiya, nafaqa va boshqa ijtimoiy to'lovlarni moliyalashtirish uchun undiriladigan majburiy to'lov bo'lib, u davlat tomonidan qayta taqsimlash mexanizmining muhim vositasi hisoblanadi. Ushbu soliq orqali jamiyatda avlodlar o'rtasida daromadlarni qayta taqsimlash amalga oshiriladi, ya'ni bugungi kunda faol

mehnat qilayotgan aholining to'lovlari hisobidan pensiya yoshidagi fuqarolarning daromadlari ta'minlanadi. Bunday tizim "solidarlik tamoyili"ga asoslangan bo'lib, u ko'plab mamlakatlarda keng qo'llaniladi. Biroq ushbu mexanizmning samaradorligi ijtimoiy soliq stavkalarining to'g'ri belgilanishiga va ularning iqtisodiy sharoitlarga mosligiga bevosita bog'liqdir.

So'nggi yillarda global miqyosda, shu jumladan O'zbekiston iqtisodiyotida ham demografik va iqtisodiy o'zgarishlar pensiya tizimini moliyalashtirish bilan bog'liq qator muammolarni yuzaga keltirmoqda. Aholining qarish darajasi ortib borishi, tug'ilish darajasining pasayishi va umr davomiyligining uzayishi natijasida pensiya oluvchilar soni ortib bormoqda. Shu bilan birga, iqtisodiy faol aholining o'sish sur'atlari nisbatan past bo'lib qolmoqda. Bu esa "ishlovchi – nafaqaxo'r" nisbatining yomonlashuviga olib kelib, pensiya tizimiga tushayotgan moliyaviy yukni sezilarli darajada oshirmoqda.

Bundan tashqari, iqtisodiyotda soya sektorining mavjudligi ham muhim muammolardan biri hisoblanadi. Norasmiy bandlikning keng tarqalganligi, ish haqi fondining yashirilishi va ayrim daromadlarning rasmiy hisobga olinmasligi natijasida ijtimoiy soliq tushumlari kamayib bormoqda. Bu esa pensiya jamg'armalarining yetarli darajada shakllanmasligiga va tizimning moliyaviy barqarorligiga salbiy ta'sir ko'rsatadi. Ayniqsa, ijtimoiy soliq stavkalarining yuqori darajada belgilanishi ayrim xo'jalik yurituvchi subyektlarni norasmiy faoliyat yuritishga undashi mumkin, bu esa soliq bazasining qisqarishiga olib keladi.

Ijtimoiy soliq stavkalarining nomutanosibliги muammosi ham alohida e'tiborga loyiqdir. Amaliyotda ayrim sektorlar, korxonalar yoki toifadagi soliq to'lovchilar uchun turli xil stavkalar va imtiyozlarning mavjudligi soliq yukining notekis taqsimlanishiga olib keladi. Natijada iqtisodiyotda raqobat muhitiga salbiy ta'sir ko'rsatiladi, ayrim subyektlar ortiqcha soliq yukini ko'tarishga majbur bo'lsa, boshqalari esa nisbatan qulay sharoitlarga ega bo'ladi. Bu esa iqtisodiy samaradorlikning pasayishiga va resurslarning noto'g'ri taqsimlanishiga sabab bo'ladi.

Xorijiy davlatlar tajribasi shuni ko'rsatadiki, pensiya tizimini samarali tashkil etish va ijtimoiy soliq stavkalarini optimal darajada belgilash har bir mamlakatning iqtisodiy va demografik sharoitlariga bog'liq holda amalga oshiriladi. Masalan, Germaniyada pensiya tizimi asosan solidar modelga asoslangan bo'lib, unda ijtimoiy badallar ish beruvchi va xodim o'rtasida teng taqsimlanadi. Ushbu tizim uzoq yillar davomida barqaror ishlagan bo'lsa-da, aholining qarish jarayoni kuchaygani sababli qo'shimcha jamg'arma elementlarini joriy etish zarurati yuzaga kelgan. Shvetsiyada esa pensiya tizimi aralash modelga ega bo'lib, unda davlat tomonidan ta'minlanadigan solidar tizim bilan bir qatorda shaxsiy jamg'arma hisobvaraqlari ham amal qiladi. Bu yondashuv pensiya tizimining uzoq muddatli barqarorligini ta'minlashda muhim ahamiyat kasb etadi.

AQShda pensiya ta'minoti tizimi Social Security dasturi orqali amalga oshiriladi va unda ijtimoiy badallar qat'iy stavkada belgilangan holda ish beruvchi va xodim o'rtasida teng taqsimlanadi. Shu bilan birga, xususiy pensiya jamg'armalari keng rivojlangan bo'lib, ular aholining qo'shimcha daromad manbai sifatida xizmat qiladi. Chili tajribasi esa to'liq jamg'arma modeliga asoslangan bo'lib, unda har bir fuqaro o'zining shaxsiy pensiya hisobvarag'iga badallar to'laydi. Ushbu tizim davlat budjetiga tushadigan yukni kamaytiradi, biroq ijtimoiy tenglik nuqtai nazaridan ayrim muammolarni keltirib chiqarishi mumkin. Rossiyada esa pensiya tizimi aralash model asosida shakllangan bo'lib, unda sug'urta va jamg'arma komponentlari birgalikda amal qiladi va ijtimoiy badallar yagona ijtimoiy to'lov shaklida undiriladi.

1-jadval

Ijtimoiy soliq stavkalari va pensiya tizimi tushumlari o'rtasidagi bog'liqlik (shartli hisob-kitob asosida)

Ijtimoiy soliq stavkasi (%)	Soliq bazasi (mlrd so‘m)	Pensiya jamg‘armasiga tushum (mlrd so‘m)	Norasmiy bandlik darajasi (%)
10	1000	100	15
15	950	142.5	18
20	900	180	22
25	800	200	28
30	700	210	35

Mazkur jadval ijtimoiy soliq stavkalari oshishi bilan pensiya jamg‘armasiga tushumlar va iqtisodiy ko‘rsatkichlar o‘rtasidagi o‘zaro bog‘liqlikni aks ettiradi. Undan ko‘rinadiki, dastlab soliq stavkasi oshishi bilan tushumlar ortadi, biroq ma‘lum bir nuqtadan keyin (taxminan 25–30%) soliq bazasining qisqarishi va norasmiy bandlikning ortishi sababli tushumlarning o‘shish sur‘ati sekinlashadi. Bu holat optimal ijtimoiy soliq stavkasini belgilash zarurligini ko‘rsatadi.

Mazkur muammoni hal etishda iqtisodiy-matematik modellashtirish, xususan, soliq stavkalari va budjet tushumlari o‘rtasidagi bog‘liqlikni ifodalovchi nazariy yondashuvlar muhim ahamiyatga ega. Shuningdek, turli mamlakatlarda qo‘llanilayotgan pensiya tizimlari va ijtimoiy soliq siyosatini o‘rganish orqali samarali mexanizmlarni aniqlash mumkin. Shu bilan birga, milliy iqtisodiyotning o‘ziga xos xususiyatlarini, jumladan, mehnat bozori holatini, ish haqi darajasini va institutsional muhitni hisobga olish zarur.

Ushbu maqolaning maqsadi pensiya ta‘minoti tizimiga tushadigan ijtimoiy soliq stavkalarining nomutanosibligini har tomonlama tahlil qilish, uning asosiy sabab va oqibatlarini aniqlash hamda optimal ijtimoiy soliq stavkasini belgilashning nazariy va amaliy asoslarini yoritishdan iborat. Shuningdek, maqolada pensiya tizimining moliyaviy barqarorligini ta‘minlash va ijtimoiy soliq siyosatini takomillashtirishga qaratilgan ilmiy asoslangan taklif va tavsiyalar ishlab chiqiladi.

Xulosa. Yuqoridagi tahlillar shuni ko‘rsatadiki, pensiya ta‘minoti tizimining moliyaviy barqarorligi bevosita ijtimoiy soliq stavkalarining to‘g‘ri va asosli

belgilanishiga bog'liq. Ijtimoiy soliq stavkalarining nomutanosibliги pensiya jamg'armasi tushumlarining yetarli darajada shakllanmasligiga, soliq yukining notekis taqsimlanishiga hamda norasmiy bandlikning oshishiga olib keladi. Ayniqsa, demografik omillar, jumladan aholining qarishi va ishlovchi aholi ulushining kamayishi mazkur muammoni yanada keskinlashtirmoqda. Shuningdek, ijtimoiy soliq stavkalarining haddan tashqari yuqori darajada belgilanishi iqtisodiy subyektlar faoliyatiga salbiy ta'sir ko'rsatib, soliq bazasining qisqarishiga sabab bo'lishi mumkin. Aksincha, stavkaning pastligi esa pensiya tizimi daromadlarining yetarli darajada shakllanmasligiga olib keladi. Shu bois optimal ijtimoiy soliq stavkasini aniqlash muhim ilmiy va amaliy ahamiyatga ega bo'lib, u fiskal barqarorlik, ijtimoiy adolat va iqtisodiy samaradorlik o'rtasida muvozanatni ta'minlashi lozim.

Takliflar.

Ijtimoiy soliq stavkalarini bosqichma-bosqich optimallashtirish orqali soliq yukining iqtisodiyotga salbiy ta'sirini kamaytirish zarur.

Soliq stavkalarini differensiallashtirish, ya'ni iqtisodiyotning turli sektorlariga moslashuvchan stavkalarni joriy etish maqsadga muvofiq.

Norasmiy bandlikni qisqartirish uchun soliq ma'murchiligini takomillashtirish va raqamlashtirish jarayonlarini jadallashtirish lozim.

Pensiya tizimini diversifikatsiya qilish, ya'ni davlat pensiya tizimi bilan bir qatorda xususiy pensiya jamg'armalarini rivojlantirish zarur.

Ish haqi fondini oshirish va rasmiy bandlikni kengaytirish orqali ijtimoiy soliq bazasini mustahkamlash lozim.

Demografik omillarni hisobga olgan holda uzoq muddatli aktuar hisob-kitoblar asosida pensiya tizimini rejalashtirish zarur.

Xalqaro tajribani o'rganish va uni milliy sharoitga moslashtirish orqali samarali pensiya modelini shakllantirish maqsadga muvofiq.

Foydalanilgan adabiyotlar

O'zbekiston Respublikasi Soliq kodeksi. – Toshkent, 2020.

O'zbekiston Respublikasining "Fuqarolarning davlat pensiya ta'minoti to'g'risida"gi Qonuni.

O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining pensiya tizimini isloh qilishga oid farmonlari va qarorlari.

O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining pensiya tizimiga oid qarorlari.

Barr, N. (2012). *The Economics of the Welfare State*. Oxford University Press.

Feldstein, M. (2005). *Social Security and Economic Growth*. *Journal of Economic Perspectives*.

International Labour Organization. *World Social Protection Report*. Geneva. OECD. *Pensions at a Glance*. Paris.

Stiglitz, J. E. (2000). *Economics of the Public Sector*. W.W. Norton & Company.

World Bank. *Pension Reform and Social Protection Reports*. Washington, DC.